

SUBIEKT SEMANTYCZNY W ZDANIACH TYPU
„ЕМУ ХОЧЕТСЯ СПАТЬ” W PORÓWNANIU Z JĘZYKIEM POLSKIM

SEMANTIC SUBJECT IN SENTENCES SUCH
AS “ЕМУ ХОЧЕТСЯ СПАТЬ” AND IN THEIR POLISH COUNTERPARTS

ANNA RUDYK

ABSTRACT. This article deals with the ways in which the semantic subject is expressed in Russian sentences such as “Ему хочется спать” and in their Polish equivalents. The dative case is the only explicit way to indicate the semantic subject. This kind of subject can also be ascertained from the context or remain undetermined if information about its referent is missing.

Anna Rudyk, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów – Polska.

Istnieje pewna grupa czasowników, które nie mają fleksyjnej kategorii osoby i nie otwierają pozycji dla pierwszego argumentu – nie łączą się w zdaniu z formą mianownikową¹. W języku rosyjskim dla ich określenia funkcjonuje termin *безличные глаголы* (czasowniki bezosobowe, nieosobowe). Semantyka tworzonych przez nie zdań została określona jako „квалификация отвлеченно представленного действия или процессуального состояния с точки зрения его необходимости, предопределенности, предполагаемости или желаемости”².

Czynność lub stan nazywane przez czasownik bezosobowy odbywają się bez uczestnictwa gramatycznego subiekta czynności, określanego przez tradycyjną składnię mianem podmiotu, możliwe jest natomiast określenie subiekta semantycznego jako nosiciela cechy predykatywnej. Przedmiotem niniejszego opisu są sposoby realizacji subiekta semantycznego w rosyjskich zdaniach typu „Ему хочется спать” oraz w ich polskich odpowiednikach przekładowych. Za materiał faktograficzny posłużyło 235 zdań opartych na schemacie „хочется (хотелось) + infinitivus”, wybranych z tekstów dwudziestowiecznej prozy rosyjskiej oraz z ich przekładów na język polski³.

¹ M. S k a r ż y ń s k i, *Słownik przypomnień gramatycznych*, Kraków 2000, s. 35.

² *Русская грамматика*, т. II: *Синтаксис*, гл. ред. Н.Ю. Шведова, Москва 1980, s. 271.

³ Teksty w wersji elektronicznej: М. Шолохов, *Тихий Дон*, М. Szołochow, *Cichy Don*, tłum. A. Stawar, W. Rogowicz (CD); А. Солженицын, *Раковый корпус*, А. Solżenicyn, *Oddział chorych na raka*, tłum. M.B. Jagiełło (OCNR); Б. Пастернак, *Доктор Живаго*,

Słownik definicyjno-słowotwórczy języka rosyjskiego podaje następującą eksplikację leksemu *хотеться*: „несов. безл. Об ощущении желания чего-л., стремления к чему-л., потребности в чем-л.”⁴. Omawiany czasownik tworzy tylko dwie formy: *хотется* w czasie teraźniejszym i *хотелось* w przeszłym, wspólne dla wszystkich osób liczby pojedynczej i mnogiej.

Oprócz jednostek już znanych, zarejestrowanych w słownikach rosyjsko-polskich, dwuteksty dokumentują również jednostki, które nie zostały dotychczas opisane w słownikach (szczególną uwagę na rolę dwutekstw w praktyce leksykograficznej zwraca Jan Wawrzyńczyk⁵). Również w analizowanym materiale wśród polskich tłumaczeń rosyjskiego leksemu *хотется* (*хотелось*) odnotowano różne konstrukcje składniowe, które zostały uporządkowane w poniższej tabeli.

Tabela 1. Polskie ekwiwalenty rosyjskiego *хотется* (*хотелось*)

Polskie ekwiwalenty		Pość w badanym materiale	%
osobowa forma czasownika <i>хотеть</i>		62	26,4
хотеть / хотело / хотело бы		54	23
хотел бы / хотел		13	5,5
хотеть / не хотеть		29	12,3
хотело бы		4	1,7
хотеть		18	7,6
równoważnik zdania		3	1,3
inne	z osobową formą czasownika	30	12,8
	bez osobowej formy czasownika	19	8,1
brak ekwiwalentu w tekście przekładu		3	1,3
Razem		235	100

Jak widać, najliczniejszą grupę ekwiwalentów rosyjskiego leksemu *хотется* (*хотелось*) stanowią osobowe formy czasownika *хотеть*, np.:

Еще ему хотелось подробно рассказать о вчерашнем суде – **Chciał** też z kimś porozmawiać o wczorajszej rozprawie” (OCNR);

Но Варе не хотелось звонить в милицию без Кости – **Waria nie chciała** jednak dzwonić na milicję bez Kosti (DA);

Если вам хочется идти против народа [...]– [...] jeśli **chcecie** iść przeciw ludowi [...] (CD);

B. Pasternak, *Doktor Żywago*, tłum. E. Rojewska-Olejarczuk (DŻ); A. Рыбаков, *Дети Арбата*, A. Rybakow, *Dzieci Arbatu*, tłum. M.B. Jagiełło (DA).

⁴ Т.Ф. Е ф р е м о в а, *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный, [электронная версия:]*, «ГРАМОТА.РУ», 2001–2002.

⁵ J. W a w r z y ń c z y k, *Teoretyczne i praktyczne aspekty przekładu rosyjsko-polskiego*, t. I, Łódź 2000, s. 5–21.

Как всем им хотелось узнать о таком враче-чудодее [...] – Jakże wszyscy chcieli usłyszeć, dowiedzieć się o takim lekarzu-cudotwórcy [...] (OCNR).

Obecna w powyższych zdaniach polskich osobowa forma czasownika otwiera pozycję dla pierwszego argumentu, a zatem zdania takie mogą zawierać w swej strukturze formę imienną w mianowniku. Jednak w większości przypadków komponent ten jest pomijany, gdyż łatwo go odtworzyć na podstawie kontekstu.

Jako odpowiedniki rosyjskiego *хочется* (*хотелось*) występują również formy *хче się* (*хciało się, хciałoby się*), które zasadniczo wyrażają emocje niekontrolowane, samorzutne⁶. Por.:

Григорий молчит. Ему хочется спать.
Grigorij milczy. **Chce mu się** spać (CD).

W zdaniach obydwu języków zaimek osobowy w celowniku wskazuje na subiekt stanu wewnętrznego. Użycie konstrukcji bezosobowej podkreśla niezależność stanu od woli subiektu: osoba najprawdopodobniej jest zmęczona, to organizm potrzebuje, sam domaga się odpoczynku – nie jest to stan zamierzony, celowy. W danym przypadku mianownikowa transformacja mogłaby wyrażać nieco odmienne znaczenie: zdanie z osobową formą czasownika „On chce spać” implikuje aktywność subiektu, świadome planowanie odpoczynku, np. dlatego, że dana osoba jest zmęczona i uważa, że powinna położyć się spać, że następnego dnia musi wcześniej wstać itp.

Wyraz *хочется* jest stosowany w tym samym znaczeniu co *хочу, хочешь* itd., jednak nadaje on wypowiedzi mniej kategorię, bardziej grzeczny charakter. W języku polskim w takich wypadkach spotykamy często formę *хciałbym* (*хciałabym* itd.), np.:

Вас, может быть, интересуе эксперимент, чем это кончится, а мне хочется пожить покойно.
Panią być może interesuje wynik tego eksperymentu, ale **ja хciałbym** pożyć sobie w spokoju (OCNR).

Polski ekwiwalent, w odróżnieniu od zdania rosyjskiego, wyraża stan subiektu w sposób osobowy.

Kolejnym odpowiednikiem, jaki pojawia się w analizowanym materiale dość często, jest zdanie mające w podstawie predykat *мiał оhotę / не мiал оhotы*, który przekazuje nieco inny odcień znaczeniowy rosyjskiego *хочется*. Por.:

Ей хотелось его позлить, пусть не задается особенно.
Мiаła оhotę go trochę podrażnić, niech nie zadziera nosa (DA).

⁶ A. B o g u s ł a w s k i, S. K a r o ł a k, *Gramatyka rosyjska w ujęciu funkcjonalnym*, Warszawa 1973, s. 39–40.

Osobowa forma czasownika w języku polskim podkreśla aktywność subiektu. Polskie zdanie z *mieć ochotę* różni się od zdania z czasownikiem *chcieć*, gdyż oznacza raczej jednorazową, spontaniczną zachciankę, niż głębokie pragnienie, marzenie czy potrzebę.

Predykat *mieć ochotę* może również występować jako podstawa konstrukcji bezosobowych, np.:

Хотелось мечтать и думать о будущем.

Miało się ochotę marzyć i rozmyślać o przyszłości (DŻ).

Jako znaczeniowy odpowiednik rosyjskiego *хотеться* występuje również leksem *pragnąć*, który przybiera różne formy czasu, osoby i trybu:

У Гангарт задержались брови, глаза ее переходили с одного на другую, **ей хотелось** вмешаться и смягчить.

Doktor Ganhart niepewnie spoglądała to na Doncową, to na Kostogłotowa, **pragnęła** wtrącić się do sporu, uspokoić, załagodzić (OCNR).

W stosunku do czasownika *chcieć* – *pragnąć* wyraża zdecydowanie silniejszą wewnętrzną, uzasadnioną potrzebę. Nieco złagodzony charakter mają konstrukcje z formą trybu przypuszczającego, por.:

Всем хочется ходить в цветущем саду, но ведь – черт их побери! – прежде чем садить цветики и деревца, надо грязь счистить!

Все **хотели бы** ходить в цветущем саду, но ведь – черт их побери! – прежде чем садить цветики и деревца, надо грязь счистить!

Użycie trybu przypuszczającego wnosi znaczenie nierealności, nikłego prawdopodobieństwa zaistnienia sytuacji przedstawionej w zdaniu.

Wśród ekwiwalentów określonych w tabeli jako *inne* znajdują się różnorodne konstrukcje składniowe, które trudno jednoznacznie pogrupować wg określonego kryterium. Można wśród nich wyróżnić zdania z osobową formą czasownika (np.: „Так **хотелось** **Ефрему** [...]” – „Такą **miał nadzieję** [...]” (OCNR); „**Хотелось** представить лицо ослепшей макаки” – „**Wyobrażał** sobie twarz oślepionej małpki” (OCNR)) i takie, które wyrażają czynności lub stany bezosobiste (np.: „**Ему хотелось** плакать” – „[...] zbierało się na płacz” (DŻ); „[...] говорить не **хочется!**” – „**Скודה** гадаць!” (OCNR)).

Różnorodność polskich ekwiwalentów implikuje różnice w sposobach realizacji subiektu semantycznego w zdaniach obydwu języków.

Jako składnik zdania subiekt oznacza wykonawcę czynności lub nosiciela cechy, przy czym, w odróżnieniu od podmiotu, nie jest on ograniczony gramatyczną formą mianownika – rolę subiektu semantycznego wypełniają słowoformy, niekoniecznie mające gramatyczny status podmiotu, choć forma mianownikowa jest dla subiektu typowa⁷.

⁷ Encyklopedia językoznawstwa ogólnego, red. K. Polański, Wrocław 1999, s. 440.

Z powodu braku morfologicznej formy wskazującej jednoznacznie na subiekt zdania, nie została sformułowana zgodna definicja tego terminu. Nie istnieje bowiem żadna określona cecha, która mogłaby przeciwstawić sobie pojęcia subiektu i podmiotu. Według M. Guiraud-Weber przyczyną braku jednoznacznej interpretacji pojęcia subiektu może być fakt intuicyjnego wydzielenia subiektu semantycznego w celu zapelnienia „wolnego miejsca”, do którego nie pasuje ograniczone gramatyczną formą mianownika znaczenie podmiotu⁸.

A.W. Bondarko subiektem semantycznym nazywa składnik struktury semantycznej zdania, który występuje jako kauzator niepasywnej cechy predykatywnej. Potwierdzenie danego rozumowania jest najbardziej widoczne na przykładzie zdań, w których subiekt można utożsamić z agensem. Subiektowi semantycznemu w tym rozumieniu można przeciwstawić semantyczny obiekt, czyli zależną od predykatu nieaktywną substancję, której dotyczy cecha predykatywna⁹. Nieco inne podejście proponuje G.A. Zołotowa, która definiuje subiekt semantyczny jako niezależny składniowo substancjalny człon struktury subiektowo-predykatywnej, oznaczający nosiciela cechy predyktywnej. Dla jego wyrażenia nie mogą zostać użyte dowolne imienne słowoformy, ponieważ język dysponuje określonym zasobem składniowych form słowa (tzw. syntaksem), służących dla wyrażenia subiektu, a wybór odpowiedniej formy zależy od rodzaju zależności między subiektem i predykatem, gdyż formę subiektu i formę wyrażenia cechy predyktywnej łączy określona współzależność¹⁰. Taka właśnie definicja stanowi punkt wyjścia do dalszych rozważań. Subiektem semantycznym będziemy zatem nazywać komponent organizujący semantyczną strukturę zdania, wyrażony nieabstrakcyjną formą imienną, która poprzez wskazanie na określony element rzeczywistości staje się relewantna.

Ciekawym zagadnieniem jest wyrażenie subiektu w zdaniach typu *хочется* (*хотелось*) + *infinitivus* niedopuszczających w swojej strukturze najbardziej typowej dla subiektu formy mianownikowej.

W języku rosyjskim subiekt tego typu konstrukcji zdaniowych bywa zwykle wyrażany eksplicytnie formą imienną w celowniku, np.:

От запаха степного полынка мне **хочется** плакать... .

Od zapachu piołunu **chce mi się** płakać... (CD).

⁸ М. Г и р о - В е б е р, К определению понятия „субъект” в синтаксисе русского языка, [w:] *Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры*, ред. А.В. Бондарко, С.А. Шубик, Санкт-Петербург 2005, s. 333–345.

⁹ А.В. Б о н д а р к о, Носитель предикативного признака (на материале русского языка), „Вопросы языкознания” 1991, № 5, s. 28.

¹⁰ Г.А. З о л о т о в а, *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*, Москва 2007, s. 133–134.

W zdaniach obydwu języków subiekt semantyczny został wyrażony formą celownika zaimka osobowego. W języku rosyjskim subiekt znajduje się w prepozycji, natomiast w polskim ekwiwalencie zajmuje interpozycję między członami predykatu: czasownikową formą *chce* i zaimkiem zwrotnym *się*. Celownik występujący w tak wielu zdaniach z czasownikiem bezosobowym spełnia rolę analogiczną do mianownika i często odpowiada polskiemu mianownikowi. Celownik subiektu w predykatywnym związku z czasownikiem bezosobowym wyraża znaczenie niezależności cechy od woli subiektu. Według M. Guiraud-Weber „дательный падеж выступает в семантической роли экспериенцера в большом количестве безличных предложений, обозначающих либо физическое, либо психическое состояние живого существа, чаще всего человека”¹¹.

Konstrukcje z datiwem znajdują odzwierciedlenie w licznych wśród polskich ekwiwalentów zdaniach z osobową formą czasownika. Por.:

Лермонтову тоже не **хотелось** умирать.

Lermontow też nie **chciał** umierać (OCNR).

Rosyjskiemu celownikowi subiektu odpowiada w przekładzie na język polski forma mianownikowa w pozycji pierwszego argumentu.

W zdaniach polskich możliwe jest wyrażenie subiektu przypadkiem zależnym innym niż celownik. Por.:

Ему же так пить **хотелось**, что он решил выпить и из этого корыта.

Męczyło go straszliwe pragnienie, toteż postanowił mimo wszystko napić się z korыта (OCNR).

W zdaniu rosyjskim subiekt semantyczny został wyrażony celownikiem zaimka osobowego (*ему*), natomiast w polskim – formą biernika (*go*). Mimo iż zdanie polskie zawiera rzeczownik w formie mianownika (*pragnienie*), czyli formie najbardziej typowej dla subiektu, nie można go traktować jako subiektu zdania. Subiekt oznacza bowiem nosiciela cechy predykatywnej i łączy świat pojęć ze światem rzeczywistym, nazywając realne przedmioty i osoby. W celu potwierdzenia wysnutego wniosku można dokonać mianownikowej transformacji omawianego zdania, która przybiera postać: „On był spragniony”, gdzie widać wyraźnie mianownikowy subiekt w prepozycji.

Subiekt semantyczny zdania nie zawsze jest wyrażany eksplicytnie – równie dobrze może być nazwany w kontekście, np.:

И выйду я от них, и все мне сдается, будто у меня на лице паутина насела: щекотно мне, и неприятно страшно, и все **хочется** пообчиститься. – Григорий бросил рушник на колодезный сруб, обломком костяной расчески причесал волосы.

¹¹ М. Г и р о - В е б е р, op. cit.

A jak wyjdę od nich, to wciąż mi się zdaje, jakbym miał na twarzy pajęczynę! Łaskotliwie i strasznie nieprzyjemnie, **miałbym ochotę** wciąż się czyścić! – Grigorij rzucił ręcznik na ocembrowanie studni, kawałkiem kościanego grzebyka przyczesał włosy (CD).

Subiekt rosyjskiego zdania z *хочется* został nazwany w kontekście, a konkretnie w zdaniach poprzednich (*я, у меня*), podczas gdy zdanie polskie zawiera osobową formę czasownika, która wskazuje na pierwszą osobę liczby pojedynczej – osobę mówiącego jako subiekt semantyczny. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na wyraźne przeciwstawienie się osoby pierwszej i drugiej osobie trzeciej.

Osoba pierwsza i druga bezpośrednio łączy się z funkcją deiktyczną wskazującą na nadawcę i odbiorcę wypowiedzi jako uczestników aktu mowy. Ta funkcja deiktyczna obecna jest już w końcówce osobowej, stąd pojawia się możliwość pominięcia elementu zaimkowego jako nie wnoszącego nowych informacji w stosunku do wykładnika morfologicznego kategorii osoby. Funkcja osoby trzeciej polega natomiast na zastępowaniu nieobecnego bezpośrednio i tym samym nie uczestniczącego w akcji mowy elementu, którym może być jakikolwiek element rzeczywistości. Jednym z możliwych wykładników leksykalnych trzeciej osoby jest zaimek osobowy *он, она, оно*, który pełni wówczas funkcję anaforyczną wynikającą z kontekstu bądź z konsytuacji i jako nie wnoszący nowej informacji w stosunku do końcówki osobowej może być w strukturze gramatycznej zdania pominięty. Zaimek osobowy trzeciej osoby jest substytuowany rzeczownikiem w mianowniku¹².

Przyjrzyjmy się zatem zdaniu z czasownikiem w formie trzeciej osoby:

Ложась спать, Варя тушила свет – стеснялась раздеваться при Косте, стеснялась ласкать его, обнимать, целовать. И не **хотелось** этого делать.

Kładąc się do łóżka, Waria gasiła światło, wstydziła się rozebrać przy Kosti, krępowiła się pieścić go, obejmować, całować. I **nie miała** ochoty tego robić (DA).

Subiekt przytoczonego zdania rosyjskiego został nazwany w zdaniu je poprzedzającym – *Варя*. Zdanie polskie zawiera osobową formę czasownika (*nie miała*), należy jednak pamiętać, że forma trzeciej osoby spełnia funkcję deiktyczną jedynie w odpowiednim kontekście.

W nielicznych przypadkach subiekt został pominięty zarówno w zdaniu, jak i w jego otoczeniu tekstowym. Por.:

– В эти дни так тянет жить честно и производительно! Так **хочется** быть частью общего одушевления! [...]

– Jakże **się** w tych czasach **chce** żyć uczciwie i produktywnie! Jak bardzo się pragnie być częścią powszechnego zapału! [...] (DŻ).

¹² Z. Kubiszyn-Mędrala, *Czasowniki nieosobowe (niewłaściwe) i ich miejsce w polskim systemie morfologiczno-syntaktycznym*, „Biuletyn PTJ” 2000, nr LVI, s. 97–98.

To, że subiekt nie został wyrażony eksplicitnie w żadnym ze zdań z przytoczonej pary, ani nie jest obecny w ich kontekście, nie świadczy o tym, że powyższe zdania nie zawierają subiektu. Głównym celem zdania jest bowiem przypisywanie cechy predykatywnej nosicielowi, co oznacza, że każde zdanie jest z założenia dwuczłonowe, a zatem zdania bez subiektu nie istnieją¹³. Należy przeanalizować semantykę przytoczonych zdań, by zidentyfikować subiekt jako dowolną jednostkę należącą do współczesnego pokolenia.

Zależności ilościowe pomiędzy sposobami formalnej realizacji subiektu semantycznego w rosyjskich zdaniach typu „Ему хочется спать” i w ich polskich ekwiwalentach przekładowych przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2. Sposoby wyrażenia subiektu semantycznego w zdaniach typu „Ему хочется спать” w porównaniu z językiem polskim

Sposób realizacji subiektu	Ilość przykładów w tekście rosyjskim	%	Ilość przykładów w tekście polskim	%
Wyrażenie subiektu formą mianownikową	–	–	36	15,3
Wyrażenie subiektu formą imienną w przypadku zależnym	143	60,8	49	20,9
Subiekt nazwany w kontekście	73	31,1	20	8,5
Subiekt pominięty	19	8,1	13	5,5
Subiekt wskazany przez osobową formę czasownika	–	–	114	48,5
Brak ekwiwalentu w tekście przekładu	nie dotyczy		3	1,3
	235	100	235	100

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, iż w analizowanych zdaniach rosyjskich najczęstszym sposobem realizacji subiektu semantycznego jest użycie formy imiennej w celowniku. Celownik subiektu nie może oznaczać aktywnego wykonawcy czynności i występuje w konstrukcjach, które wcale nie nazywają czynności, bądź też nazywają czynność w oderwaniu od jej sprawcy.

¹³ Н.Я. К о з е л, *К вопросу о подлежащем и субъекте*, [w:] *Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста*, ред. Н.К. Ониненко, Москва 2002, s. 140.